

Hikmet Yurdu, Yıl: 7, C: 7, Sayı: 14, Temmuz – Aralık, 2014/2, ss. 173 - 187

Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye’inde Atatürk’ün Arkeoloji Disiplinine Katkıları

Uzman Latif Gökalp

Ahi Evran Üniv. Sos. Bil. Ens. Arkeoloji Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans

latifgokalp@msn.com

Özet

Türkiye Cumhuriyeti, Türk milletinin İstiklal Harbi’ndeki başarısının ürünüdür. Atatürk; dış kurtuluşun, iç zaferle pekiştirilmesi gerektiğini, zaman olgusu içinde yalnız atalarının ve tarihinin şuuruna sahip bir milletin hayatını devam edebileceğini görerek, milletin tarih ve kültürünün araştırılması gerektiğine inanmıştır. Bu düşüncelerle ilmi çalışmaları destekleyip, tarih ve arkeoloji araştırmalarıyla geçmişin ortaya çıkarılması için ciddi bir heyecanla çalışmıştır. Arkeoloji eğitimi veren kurumlar açılmış, yurt dışına arkeoloji eğitimi almaları için öğrenciler gönderilmiştir. Türk Tarih Kurumu’nun açılması da çok önemli bir işittir. Atatürk, kazıları yürüten Türk hafirleri desteklediği gibi yabancı hafirleri de koruyup, desteklemiştir.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Cumhuriyet Dönemi, Arkeoloji, Arkeolojik Kazılar, Höyük

Abstract

In The Early Republican Period in Turkey Atatürk’s Contributions to The Discipline of Archeology

Turkish Republic is the product of Turkish nation’s success in war of independence. Atatürk believed that outer liberation should be strengthened with inner victories, in the time phenomenon only the nation who has their ancestors’ and history’s consciousness will go on so he believed that his nation’s history and culture should be examined. With this ideas, he supported scholarly studies and he worked with excitement to reveal the past. The instituons that gave archeology education were opened and students were sent to abroad to undergo archeological educations. The opening of Turkish National society was an important work. Atatürk not only supported Turkish excavator people but also foreigners.

Key Words: Atatürk, Republican Period, Archeology, Burial Mound, Archeologic Excavations.

Giriş

Türkiye’de, Cumhuriyet ile birlikte - özellikle Atatürk’ün devlet başkanlığı döneminde - bilimin çeşitli dallarında büyük aşamalar kaydedilmiştir. Atatürk’ün yakından ilgilendiği “Arkeoloji” de bu dönemde filizlenip gelişen bilim dallarından biri olmuştur.

İfade edildiği gibi Atatürk'ün aktif rol aldığı dönemde arkeolojinin kavuştuğu düzeyin gerçek manasını algılayabilmek için tarihe, bir başka deyimle geçmişe göz atmak gerekmektedir. Söz konusu durumu daha iyi açıklayabilmek için Türkiye'de arkeolojinin tarihi gelişimini kısaca ortaya koymakta yarar vardır.

1.1. Cumhuriyet Dönemi Öncesinde Arkeoloji

Türkiye'de, öncelikle arkeolojinin gelişim sürecini müze ve müzecilikle birlikte ele alıp; Atatürk ve Cumhuriyet'le ilişkilendirmek gerekmektedir (Özgüç 1975: 109).

Avrupa'da, özellikle İtalya'da 14. yüzyılda başlayıp 16. yüzyıla kadar devam eden süreçte eski tarihe, eski sanat ve kültür eserlerine, eski kent yıkıntlarına, mermer yapı, heykel, kabartma ve yazıtlara, mozaik ve fresklere, pişmiş topraktan resimli-resimsiz olmak üzere çeşitli seramiklere aşırı yoğun bir ilgi, hayranlık ve sevgi doğmuştur. İşte bu merak, sanatta yeniden doğuşu, yeniden biçimlenişi ortaya çıkarmıştır. 17 ve 18. yüzyılda ise Avrupa bütünüyle aydınlanma çağını yaşamıştır. Batıda gezilerin, eski eserlerin incelemeleri, arkeolojik ve define kazıları, büyük koleksiyonların oluşturulması, büyük müzelerin kurulması bu dönemde, bu heyecan sonunda gerçekleşmiştir (Uçankuş 2000: 889).

Batılıların geçmişe yönelmeleri, anıtsal yapılarla karşı karşıya kalmalarını sağlamış; böylece Batılılarda geçmişte büyük işler yapmış bir ulus oldukları düşüncesi oluşmuştur. Örneğin, İtalya bu sebepten dolayı gözlerini geçmişe dikmiştir. Geçmişe duyulan ilgi arkeolojik eserleri popüler hale getirmiştir (Özgüç 1975: 109). Bu uyanmaya milliyetçilik duyguları sebep olmuş dolayısıyla Arkeoloji, ilkin bir ideolojik hamle olarak doğmuştur (Arık 1941: 833). Batılılar tarihlerini araştırırken; dikkat, ilgi ve istekleri üstüne çeken bu büyük coğrafyanın asıl sahibinin de Osmanlı İmparatorluğu olduğunu görmüşlerdir.

Bu bağlamda Osmanlı topraklarında çalışan Batılı diplomatların asıl amacı, bulunan güzel eserlere sahip çıkmak, bunları kendi ülkelerinde toplamak ve her şeyden önce kendi vatandaşlarının hizmetine sunmak olmuştur. Bu anlayış, 1840 ve sonraki süreçte daha çok yaygınlaşmıştır (Özgüç 1975: 110).

Batıda bu gelişmeler yaşanırken bizde, çok daha sonraları bir Sanayii Nefise (Güzel Sanatlar Okulu) Mektebi açılabilmiştir. Ancak Güzel Sanatlar Okulu, tarih ve arkeolojiden çok uzak kalmış ve arkeolojiyi içine alamadığından, arkeolojinin gelişmesine de önemli bir katkı sağlayamamıştır. XIX. yüzyılın ikinci yarısında arkeolojiye ve eski esere

karşı duyulan ilgi ve sevginin artmasını sağlayan bazı önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu gelişmelerden sadece biri, Troia'da Schliemann tarafından yapılan kazılar sonucu zengin ve fevkalade değerli buluntuların ortaya çıkarıldığı, yabancıların buluntuları kaçırp kendi ülkelerine götördükleri ve eserlerin müzelerimize getirilmediği gerçeğinin anlaşılması ve bu haberin vatandaşlarımız arasında konuşulmaya başlanması olmuştur (Özgüç 1975: 111). Yaşanan gelişmeler, aydınlarımızı derinden etkilemiş, kültür mirasına sahip çıkmanın zorunlu bir hale geldiği gerçeği, ilerleyen zamanla daha iyi anlaşılmuştur.

Bu gelişmeler yaşanırken Osman Hamdi Bey 1881-82'de müze müdürlüğüne getirilmiş, bu gelişme arkeolojinin memleketimize yerleşmesi, yayılması bakımından apayrı, bir devre meydana getirmiştir (Arık 1941: 836). Osman Hamdi Bey, Batlıların topraklarımızda yaptıkları kazıları dikkatle izlemiş bizim de bu işi yapmamız gerektiğini düşünmüştür.

O tarihlerde, Türkiye'de, sadece Müze-i Hümayun adıyla anılan bugünkü İstanbul Arkeoloji Müzeleri ile Türk İslâm Eserleri Müzesi ve İzmir'de arkeolojik eserler için küçük bir müze ve bazı şehirlerde depoların olduğu bilinmektedir. Müze-i Hümayun Müzesi müdürü Osman Hamdi Bey, 1886-87 yılları arasında Arslantaş ile Finike kıyılarındaki Sidon'da ilk Türk arkeoloji araştırma ve kazılarını yapmıştır. Buralarda kabartmalar ve özellikle zengin lâhitler ele geçmiştir. Bu buluntuların müzeye uluslararası ün kazandırdığını ifade etmek yanlış olmaz. İlerleyen zamanlarda çıkarılan bir kanunla, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içindeki kazılardan ortaya çıkarılan buluntuların, müzeye getirilmesi sağlanmıştır. Böylece imparatorluğun sınırları içinde yer alan Mezopotamya, Suriye, Filistin, Kıbrıs, Ege adaları ve Balkanlardan getirilen eserlerle, müze, çeşitli buluntulara ev sahipliği yapmıştır. Müze-i Hümayun Müzesi tarafından, 20. yüzyılın başında Boğazköy'de (Hattuşaş) kazı çalışmaları başlatılmıştır. Kazıda ele geçen eserler ve tabletler de müzeye getirilmiştir. Artık söz konusu müze; arkeolojik eserleri, 74.000 çivi yazılı tabletleri ve zengin kitaplığı ile araştırmacılar için önemli bir kaynak merkezi haline gelmiştir (M. İ. Çığ 1996: 623).

Tabletlerin müzelerimize getirilmesi batılı çivi yazısı uzmanlarının-filologlarının buralarda görev almasını sağlamıştır. Bugün, İstanbul müzeleri; çivi yazılı belgeler bakımından, British Museum'dan sonra dünyada en zengin müzelerdir. Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzeleri de birlikte düşünüldüğünde, dünyanın en zengin çivi yazılı tab-

let koleksiyonlarının ülkemizde yer aldığı gerçeği gün yüzüne çıkmaktadır (Özgüç 1975: 113).

Bütün bu başarılı çalışmalar, arkeolojik kazı ve araştırmalar, müzelerimizin, tüm memlekete, millete mal edilmesini, yayılmasını arzu edilen ölçüde sağlayamamıştır. Bu dönemde çoğu arkeolojik çalışmaların, yabancıların elinde olması nedeniyle yayınlar yabancı dilde yapılmış vatandaşlarımız bu yayınlardan yeterince faydalanamamıştır (Özgüç 1975: 112).

Fakat söz edilen bu olumsuzlukların yanında arkeoloji ve müzecilik için çok önemli olan üç girişim, yani bir Güzel Sanatlar Okulu'nun açılması düşüncesi, Batıdaki yayınların Müze'de toplanması kararı ve yabancı uzmanların Müze'de görevlendirilmesi düşüncesinin uygulanmasına 1910'dan sonra da devam edildiği görülmüştür. Söz konusu bu kararlar, müzeciliği ve beraberinde arkeolojiyi bir meslek haline getirmenin en önemli adımları olarak karşımıza çıkmaktadır. Müzeciliğimiz ve arkeolojik çalışmalar için çok önemli diyebileceğimiz diğer bir aşama, 1910 yılında Halil Ethem Bey'in - Osman Hamdi Bey'in kardeşi - Müzeler Müdürlüğü'ne getirilmesidir. Bu şartların, girişim ve çabaların Cumhuriyet'e kadar sürdüğü görülmüştür. Bu geçen zaman zarfında, iki kardeşin - Osman Hamdi Bey ve Halil Ethem Bey - çok büyük katkılarıyla İstanbul müzelerine çok değerli sanat ve arkeoloji eserleri kazandırılmıştır (Özgüç 1975: 113).

1.2. Erken Cumhuriyet Döneminde Arkeoloji

Atatürk'ün; tarih ve arkeolojiye olan ilgisi ve bu ilimlere verdiği değer sayesinde yapılan çalışmalar sonuç vermiş, böylece günümüz Türkiye'si bir arkeoloji laboratuvarı halini almıştır.

Bilindiği gibi Atatürk, 1923 yılında Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte cumhurbaşkanı olmuştur. Sıra devlet başkanı sıfatıyla ülkenin siyasi, sosyal ve ekonomik hayatında gelişmiş medeniyetlere uygun birçok reform yapmaya gelmiştir. Nitekim öyle de olmuştur. Söz konusu reformlar arasında en önemlilerinden biri de eğitim reformudur (M. İ. Çığ 1996: 623). Atatürk, "En önemli ve verimli vazifelerimiz milli eğitim işleridir. Milli eğitim işlerinde kesinlikle zafere ulaşmak lazımdır. Bir milletin gerçek kurtuluşu ancak bu şekilde olur." Demıştır (Günel <http://www.yenimakale.com>. Erişim Tarihi: 18.02.2012). Bunun için günün şartlarına uygun birçok okul açılmıştır. Aslında Atatürk'le başlayan bu yeni devreyi karakterlendirmek gerekirse: Bu devir; müze, arkeolojik ve sanatsal faaliyetlerin tesadüfe bırakılmamaya başlandığı bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır (Arık 1941: 840).

Atatürk, eğitim reformu gerçekleştirirken Türk tarihi ve kültürü araştırmalarını ön planda tutmuştur. Atatürk'ün, özellikle Türk tarihi ve dilleriyle ilgilendiği, kütüphanesindeki kitaplardan ve onların içindeki notlardan bilinmektedir.

Atatürk'e çok yakın olan Afet İnan; Atatürk'ün tarih tezi üzerindeki ilk çalışmalarını şöyle ifade etmektedir: "1928 yılında, Fransızca coğrafya kitaplarının birinde, Türk ırkının sarı ırka mensup olduğu ve Avrupa zihniyetine göre ikinci "secondaire" tipi bir insan tipi olduğu yazılıydı. Kendisine gösterdim. Bu böyle midir? Dedim. "Hayır, olmaz, bunu araştıralım. Sen çalış." Dediler. Türkler bir aşiret olarak Anadolu'da imparatorluk kuramaz. Bunun başka türlü bir açıklamasının olması gerekir. Tarih bilimi bunu meydana çıkarmalıdır" diyordu. Hitlerler Anadolu'da devlet kuran en eski medeniyetlerden biri olduğundan Atatürk'ü en çok düşündüren konulardan olmuştur. Acaba, Akdeniz'in kaybolmuş ve yaşamış olan eski medeniyeti ile Türklerin ilgisinin ne olduğu sorusunu sık sık inceleme yapmaya teşvik etmiştir (İnan 1939: 244-245).

Yeri gelmişken, tarihe olan ilgisi ve katkılarından dolayı, 19 Eylül 1923'te İstanbul Üniversitesi'nin Atatürk'ü "Tarih Profesörü" unvanına layık görmesi dikkate değer bir konudur (Günaltay 1963: 144-145).

Osmanlı Devleti zamanında Eski Türk Tarihi ile ilgili, çalışma ve araştırmalar bulunmamaktaydı. Atatürk'ün okuduğu Batı'da kaleme alınmış bazı kitaplarda Türkleri küçük düşürücü ifadeler kullanılmıştır. Atatürk, hem bu düşünceleri çürütmek, hem de Türk gençliğine atalarının ve bugün üzerinde yaşadıkları toprağın tarihini ve kültürünü araştırarak, öğreterek Türk ruhunu yeniden canlandırmak gerektiğine inanmıştır. Atatürk'ün: "Bir vatanın sahibi olmanın yolu, o topraklarda yaşanmış tarihi olayları bilmek, doğmuş uygarlıkları tanıma ve sahip olmaktan geçer" (Güneygül <http://www.arkeolojidunyasi.com> Erişim Tarihi: 21.02.2012). Şeklindeki ifadesi de bu durumu özetler niteliktedir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında, yabancı arkeologların, tarihöncesi dönem üzerinde uzmanlaşmış Türklerle birlikte çalıştıkları, Anadolu'da belli başlı yerleşmelerin stratigrafik incelemelerinin yapıldığı, gelişmelerin kanıtlanıp, bulunanların yeni düzenlenmiş kronolojiye uygun konumlarına yerleştirildiği görülmektedir. Çanak çömleğin ve diğer küçük nesnelerin tipolojisi belirlenip birbirini izleyen dönemlerin adı geçici olarak konulmuştur. Daha sonra yerleşmelerde arkeolojik yüzey araştırmaları düzenli olarak yapılmıştır. Ele geçen eserler arasında bölgesel farklılıklar ortaya çıkmaya başlamıştır. Böylece değişik "kültürel bölgelerin" olduğu gerçeği ortaya çıkmıştır. Söz konusu bü-

tün çalışmalar Anadolu'nun tarihöncesinin yeniden kurulabileceği düşüncesinin oluşmasını sağlamıştır (Lloyd 2007: 17).

Bunun için Atatürk yurdun araştırılmasına, ilk kaynaktan başlanması gerektiğini ön görmüştür. Yurdun sahibi olmak, onu tanımakla mümkündür; orada ömrünü tamamlamış uygarlıkların en eskisinden günümüze kadar süre gelen zincirin halkalarını, birbirine bağlantılı olarak, araştırmak gerekir (Özgüç 1975: 116). İnsanlığın ve hele kendi insanlığımızın ne olduğu, bize neler bıraktığı konusu, bunun üzerinde duran ve araştıranların mutlaka ele almaya çalışacağı önemli bir konudur. Frazer'in arkeolojiyi "ölümün ve yaşamının sırlarını çözmek isteyenlere, kısaca: yaşamının manasını arayanlara, en ciddi, en gerçekçi yardımı yapan laboratuvar" (Frazer 1931: 7) gibi alması, ne kadar haklıdır. Bu gibi sebeplerle arkeoloji, geniş bir sanat tarihi olarak, kültür terbiyemizin başında gelmelidir.

Türklerin; çok eski çağlarda yaşadıkları vatanları yani Orta Asya'da, olumsuz iklim değişiklikleri nedeniyle vatanlarını terk ederek farklı bölgelere göç ettikleri bilinmekteydi. Söz konusu göçler ne zaman başlamıştır? Göçler nerelere yapılmıştır? Türkiye Cumhuriyeti topraklarında yaşamış en eski halk kimlerdi? Bu bölgeye ilk uygarlık nasıl ve kimler tarafından getirilmiştir? Söz konusu uygarlığın Eski Türklerle bir bağlantısı var mıydı? Türklerin cihan tarihinde ve medeniyetinde yeri, İslâm tarihinde rolleri nelerdi? Bu gibi soruları çoğaltmak bir yana, aynı zamanda bunların yanıtlanması da gerekmiştir. Ancak Atatürk, ırk konusu üzerinde durmadan, bu soruların araştırılmasını istemiştir. O, "Ecdadımız büyük imparatorluk kurmuş, uygarlıklar yaratmış. Bizim görevimiz bunları aramak, incelemek, kendi milletimize ve dünyaya tanıtmaktır." demiştir. İstenilen yanıtlara ulaşmak için kaynak bulunması, bu kaynakları değerlendirecek Türk uzmanlarının yetiştirilmesi ve bu uzmanların çalışmalarında her türlü desteğin sağlanması gerekmiştir (M. İ. Çığ 1996: 622).

Atatürk, tarihe kaynak olacak belgelerin müzeler, kütüphaneler ve arşivlerde toplanması gerektiğini düşünmüştür. Bu amaçla 1920 yılında ilk açılan TBMM programında yer aldirdığı bir kültür müdürlüğünü Ankara'da kurdurtmuştur. Söz konusu müdürlüğün görevi, her türlü kültür eserlerinin, belgelerinin toplatılması, müze, kütüphane ve arşivlerde korunmaya alınması, bunların bilimsel yönden incelenip değerlendirilmesi, elde bulunan arkeolojik eserler için yeni müzelerin açılması, eski müzelerin ise çağdaşlaştırılması için gerekli çalışmaların yapılması olarak belirlenmiştir (Uçankuş 2000: 897). Cumhuriyetin ilanından 6 ay gibi kısa bir süre sonra, Topkapı Sarayı'nın

(Ethem 1932: 534) müze yapılmasını emretmiş ve İstanbul'a her gelişinde yapılan çalışmaları bizzat yerinde izlemek amacıyla Topkapı Sarayı'na gitmiştir (K. Çığ 1972: 21–29).

Atatürk'ün, yüzyıllardan beri cami olarak kullanılan Ayasofya'yı tamir ve restore ettirip Bizans eserleri müzesi olarak açtırması kültürel olarak büyük bir anlam ifade etmektedir. Söz konusu camii müze olarak açılışından üç gün sonra da Atatürk tarafından ziyaret edilmiştir. Ayasofya Müzesi günümüzde en çok gezilip ziyaret edilen müzeler arasında ilk sıralarda yer almaktadır.

Yine Atatürk'ün direktif ve çalışmalarıyla çeşitli bölgelere dağılmış sanat eserlerinin bir araya toplanması amacıyla İstanbul'da Resim ve Heykel Müzesi, Ankara'da Etnografya Müzesi, bugün Anadolu Medeniyetleri Müzesi adını alan Hitit Müzesi gibi müzeler açılmıştır. "Tarih araştırmalarında arkeoloji ve antropoloji başta gelir, tarih bu bilimlerin çıkardığı belgelere dayandıkça sağlam temelli olur. Çağdaş uygarlığı anlayabilmek, kavrayabilmek, dünyadaki eski uygarlıkları, insanlığın ilk uygarlıklarını doğru tanıyabilmekle mümkündür." diyen Atatürk, tarih biliminin gelişiminde arkeolojinin ne derece önemli bir kaynak olduğunu, vatanımız olan Türkiye topraklarının arkeoloji için eşi benzeri bulunmayan bir hazine niteliğinde kaynak olduğunu öngörmüştür (M. İ. Çığ 1996: 624). Atatürk arkeolojiyi tarihin yanında, ona paralel olarak ele almış ve arkeolojiyi tarihin laboratuvarı olarak kabul etmiştir. Atatürk, arkeolojiyi TTK'nın tarih araştırmalarından hiçbir zaman ayırmamış, beraber yürütülmesi için daima uyarılarda bulunmuştur. Bunu daha iyi bir şekilde sağlayabilmek amacıyla Atatürk, TTK'nın tüzüğüne, "Türk tarihini aydınlatmaya yarayacak belgeler ve malzemeyi elde etmek için gereken yerlere araştırma, hafir ve keşif heyetleri göndermek" hükmünü eklettirmiştir. Bununla TTK'ya tarih araştırmaları yanında, kazı yapma görevi de bizzat Atatürk tarafından verilmiştir (Özgüç 1975: 114).

Atatürk'ün, 21 Şubat 1931 tarihindeki Konya gezisinde dönemin başbakanı İsmet İnönü'ye çektiği telgrafın orijinal metninde şu ifadeler yer almıştır:

"Son tetkik seyahatlerimde muhtelif yerlerdeki müzeleri ve eski sanat ve medeniyet eserlerini de gözden geçirdim. İstanbul'dan başka Bursa, İzmir, Antalya, Adana ve Konya'da mevcut müzeleri gördüm. Bunlarda şimdiye kadar bulunabilen bazı eserler muhafaza olunmakta ve kısmen de ecnebi mütehassısların yardımıyla tasnif edilmektedir. Ancak memleketimizin hemen her tarafında emsalsiz defineler halinde yatmakta olan kadim medeniyet eserlerinin ilerde tarafımızdan meydana çıkarılarak ilmi bir surette muhafaza ve tasnifleri ve geçen devirlerin sürekli ihmali yüzünden pek harap bir hale

gelmiş olan abidelerin muhafazaları için Müze Müdürlüklerine ve hafriyat işlerinde kullanılmak üzere (Arkeoloji) mütehassıslarına kat'i lüzum vardır. Bunun için Maarifçe harice tahsile gönderilecek talebeden bir kısmının bu şubeye tahsisi muvafık olacağı fikrindeyim. Konya'da asırlarca devam etmiş ihmaller sebebiyle büyük bir harabi içinde bulunmalarına rağmen sekiz asır evvelki Türk medeniyetinin hakiki mimari şaheserleri sayılacak kıymette bazı mebani vardır. Bunlardan bilhassa Karatay Medresesi, Alâeddin Câmii, Sahip Ata Medrese Camii ve Türbesi, Sırçalı Mescit ve İnce Minareli Cami derhal ve müstacelen tamire muhtaç bir haldedirler. Bu tâmirin gecikmesi ve abidelerin kâmi- len indirasını mucip olacağından evvelâ asker işgalinde bulunanların tahliyesinin ve kâffesinin mütehassıs zevat nezaretiyle tamirinin temin buyurulmasını rica ederim." (http://www.harbiforum.org Erişim Tarihi: 20.02.2012) ifadesini kullanmıştır. Kazı bir uzmanlık işi olduğuna göre, bunu idare edecek hâfirleri de yetiştirmek gerekmiştir. Bu ihtiyaç, gereken çalışmaları yürütecek uzmanların bilim kurumlarından yetişmesi düşüncesinin Atatürk'te oluşmasını sağlamıştır.

Bu Atatürk'ün arkeolojiyi ve arkeolojik kazıların, bilimsel, metotlu anlamda başlatılması arzusunun, kesin olarak, uygulanmaya konulması ile sonuçlanmıştır. Atatürk; bu işlerin bir meslek haline dönüşebilmesi için uzman yetiştirilmesini, bilim kurumlarının kurulmasını zorunlu görmüştür. Söz konusu telgrafta da anlaşıldığı gibi Atatürk, arkeoloji konusunda devletin biran evvel görev almasını, özellikle yurt dışına gönderilecek olan öğrencilerden bir kısmının bu alanda eğitim görmelerini istemiştir. Avrupa'ya arkeoloji eğitimi alması için sadece bir öğrenci gönderilmiştir. Bu sayı çok az olmakla beraber, yürünecek yolun kesin olarak çizildiğini göstermiştir. Yurt dışına gönderilen bu devlet öğrencisi 1931'de Türkiye'ye dönmüştür. Fransa'ya, devlet adına giden bu öğrenciden başka yine 1925 yılında Alman Arkeoloji Enstitüsü adına bir öğrenci de Almanya'ya gitmiştir. Devletin seçtiği müzeler müdürü de bu sahada yetişmiş, öğrenimini Avrupa'da tamamlamıştır (Arık 1941: 843).

Türkiye'de arkeoloji alanında yetişmiş eleman olmadığı için devlet bursuyla yurt dışına öğrenciler gönderilmesi, ülkenin o günkü şartları içinde bu büyük bir fedakârlıktır. Bu gönderilen öğrenciler de üstlerine düşen görevi layıkıyla yerine getirmişlerdir. Ekrem Akurgal, Sedat Alp, Arif Müfit Mansel, Halet Çambel bu dönemin burslu öğrencileri geleceğin ünlü bilim insanlarıdır.

Atatürk, 1935'te Afet İnan ve TTK Başkanı Hasan Cemil Çambel'e - Prof. Dr. Halet Çambel'in babası - (Güneygül, http://www.arkeolojidyasi.com Erişim Tarihi:

21.02.2012), TTK'nın çalışmalarını hızlandırmak için tarihçilerin yanında devletin, aydınların ve halkın yardımcı olabileceğini düşünmüş ve bir program hazırlatmıştır.

Atatürk, tarih araştırmalarında arkeolojiyi önemli bir kaynak olarak kabul etmiş, eski eserleri korumada, ortaya çıkarmada TTK'yla birlikte devletin, halkın ve diğer kurumların hep birlikte çalışmasını amaçlamıştır. Atatürk, bütün bunların yanında, ölümden sonra araştırmaların ve kazıların devam edebilmesi için bankadaki varlığının önemli bir kısmını TTK'ya bırakmıştır (M. İ. Çığ 1996: 625).

TTK, Anadolu'da arkeoloji araştırma, kazı ve yayın görevini üstlenmiş, bunu uzun yıllar başarıyla yürütmüştür. TTK, üniversitelerle, bilim adamlarıyla işbirliği yaparak; onları destekleyerek, tarihi, arkeolojik, antropolojik, etnografik, epigrafik ve filolojik araştırmalar, kazılar yaptırmış ve bunları kitaplar ve dergiler halinde yayınlamıştır. TTK'nın Belleten Dergisi, Kongre Zabıtları, V. ve VI. Seri Kazı Raporları bu araştırma ve çalışmaların en zengin, en önemli kaynakları olarak karşımıza çıkmaktadır. TTK yaptırdığı, desteklediği tarihi ve arkeolojik araştırma ve kazıların sonuçlarını, dört yılda bir düzenlediği kongrelerde bildiriler halinde sunulmasını sağlayıp, bunları kitaplar, raporlar biçiminde yayınlama görevini de layıkıyla yapmıştır. Kurumun kütüphanesi; arkeoloji araştırmaları, uzmanları ve öğrencileri için, en zengin yerli başvuru merkezi olma özelliğini taşımaktadır. Bunun yanında, DTCF Arkeoloji Bölümü Kütüphanesi, İstanbul Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Kütüphanesi, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Kütüphanesi, Alman Arkeoloji Enstitüsü Kütüphanesi, Fransız Arkeoloji Enstitüsü Kütüphanesi, İngiliz Arkeoloji Enstitüsü Kütüphanesi ile bazı yabancı Kültür Merkezlerinin kütüphaneleri başlıca başvuru merkezleri olmuştur. Ayrıca 1930 ve 1940'lı Milli Eğitim-Kültür Bakanlıklarının, yerli-yabancı yayın seferberliği, çeviri etkinliği içinde, arkeolojik eserlerin, müze kılavuzlarının ve arkeoloji, etnografya dergilerinin önemli bir yerinin olduğu da söylenebilir (Uçankuş 2000: 899-900). Bu dönemdeki emekler paraya dönüştürüldüğü zaman; Milli Eğitim-Kültür Bakanlıklarının 10 yılda doğrudan doğruya arkeoloji, sanat, müze çalışmalarına harcadığı para bir milyondan fazladır (Arık 1941: 846).

1933 yılında başlayan süreçte Nazi Almanya'sından baskı gören bilim insanlarını Atatürk, Türkiye'ye davet ederek İstanbul Üniversitesi'nde ve Ankara'da açılan DTCF'nde ve yüksekokullara öğretim görevlisi yapmıştır. Böylece Türkiye'de başlatılmış olan eğitim seferberliğinde bu ünlü bilim insanlarından yararlanılmıştır (M. İ. Çığ 1996: 621-622). Bu gelişmelerle, hem arkeolojik çalışmalar için olanaklar hazırlanmış hem de bu alanda Türk uzmanların yetişmesi için gerekli eğitimin temelleri atılmıştır.

Atatürk'ü geçmişten ayıran en önemli nokta, Anadolu'nun arkeoloji öğrenimi görmüş meslek adamları tarafından metotlu bir şekilde araştırılmasını sağlayacak ortamı hazırlamış olmasıdır. Bunda öncülüğü, TTK yapmıştır. Onu üniversitelerimiz ve Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğü izlemiştir. Atatürk, Anadolu'da araştırmalar, kazılar yapmakta olan yabancı arkeologlarla ilgilenmiş, kazılarını görmüş, bu işlerin uzmanlarımız tarafından da yürütülmesi özlemini yaşamıştır (Özgüç 1975: 115).

Atatürk, her gittiği yerde, ören yerlerini, varsa müzeleri ziyaret etmiştir. Antalya'da Aspendos Tiyatrosu'na gittiğinde, tiyatronun restore edilerek aynı amaçla kullanılmasını istemesi, tarihin gerçeklerine ne kadar değer verdiğini göstermektedir. Dünyaca ünlü iki Konsül'ün toplandığı İznik (Nikala) şehri surlarında, daha sonra çıkarılan, dördüncü bir kapının olması gerektiğini; Türklere ait eserlerin restorasyonu konuşulduğunda, asıl şehrin toprak altında olduğunu söyleyerek kazı önermesi de önemli bir bilim insanı olduğunu kanıtlar niteliktedir. Bütün bunların yanında Bergama'da Almanların yürüttüğü kazıya büyük bir heyetle giderek, ele geçen eserleri ve ortaya çıkarılan Asklepiyon'u büyük bir ilgiyle incelemesi, Atatürk'ün eski eserlere ve arkeolojiye verdiği önemin başka bir kanıtıdır.

Atatürk, bu çaba ve çalışmalarının ürünlerini, Türk Tarih Kurumu'nun ekonomik desteğiyle Türk arkeologları Remzi Oğuz Arık ve Hamit Zübeyir Koşay tarafından 1935-36 yıllarında Alacahöyük ve Ahlatlıbel kazıları ile görmüştür (M. İ. Çığ 1996: 626). Yeri gelmişken bir gerçeği ifade etmekte fayda var. Başlangıçta Ahlatlıbel yerine daha kuzeydeki bir alanda kazıya başlanmıştır. Atatürk, daha ilk günde söz konusu bölgenin eski bir yerleşme alanı olmadığını görmüş, bölgenin iskâna en uygun yerinin etrafa hâkim tepedeki ahlat ağacının bulunduğu çevrede aranması gerektiğini ifade etmiştir. Gerçekten orası yollara hâkim, sulak ve yapı malzemesi kolay temin edilebilir bir durumdur. Atatürk'ün tavsiyesi üzerine kazıya başlanan bu yerde, arkeologların çok iyi tanıdığı İlk Tunç Çağı yerleşimi olan Ahlatlıbel keşfedilmiştir (Özgüç 1975: 115). Türkiye'de o günkü koşullarda, Atatürk'ün ifadesiyle küçük çapta olan kazılar, zengin buluntuları ile Anadolu, hatta Yakın Doğu kültür tarihine ışık tutmuştur.

Kutlu Emre, XVIII. Uluslararası Çorum Hitit Festivali'ndeki konuşmasında: "Alacahöyük kazılarının asıl önemi cumhuriyet dönemi bilim politikalarına ışık tutmasıdır. Bilindiği gibi Atatürk, cumhuriyetin ilanından hemen sonra her alanda olduğu gibi arkeolojide de gelişmiş medeniyetlerin düzeyinde olmayı hedef göstermiştir. Alacahöyük kazıları Atatürk'ün kişisel desteğiyle başlamıştır. Atatürk, TTK'yı kurularak

Alacahöyük kazılarının en iyi şartlarda yapılmasını sağladı. Bu kazılar daha onun sağlığında verdiği parlak sonuçlar ile Türkiye Cumhuriyeti isminin bilim dünyasında yerini almasını sağlamıştır. O, bu sonuçlara o kadar önem vermiştir ki Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılış konuşmasında bu kazılar üzerinde önemle durmuş, İstanbul'da toplanan Uluslararası Tarih Kongresi'ne katılarak, dünya bilim adamlarının değerlendirmelerinden ülkesi adına gurur duyduğunu açıklamıştır" (<http://deryarkeoloji.blogspot.com>, Erişim Tarihi: 21.02.2012).

Atatürk, 1936'da Trakya'da araştırma ve kazı yapılmasını emretmiş, Arif Müfit Mansel'in yönetiminde yapılan araştırma ve kazılarda da çok değerli eserler bulunmuştur. Ne yazık ki Atatürk işlerinin yoğunluğu nedeniyle çok istemesine rağmen buraya gidememiş ancak Ahlatlıbel'e ve Von der Osten tarafından kazı yapılan Gâvurkale'ye gidebilmiştir (Osten 1933: 56-90). Ayrıca diğer bölgelere gönderdiği kişilerden kapsamlı bilgiler almıştır (M. İ. Çığ 1996: 626).

1938 yılı sonbaharında, Vize'deki kazıdan ortaya çıkarılan buluntulardan bir kısmı, Atatürk'ün isteği üzerine, hasta yatmakta olduğu Dolmabahçe Sarayına götürülerek kendisine gösterilmiştir. Onları büyük bir zevkle inceledikten sonra Atatürk, Arif Müfit Mansel'e, "Kazılara devam ediniz, memleketimizin kültür zenginliklerini daha çok bulacaksınız"(İnan 1939: 243) ifadesini kullanmıştır. Yaşamının son günlerindeki bu olay O'nun arkeolojiye olan ilgisini ve verdiği değer ne derece büyük olduğunu göstermektedir (M. İ. Çığ 1996: 627).

Atatürk'ün öncülüğünde 1930'larda yapılan kazılar, insanı şaşırtacak sonuçlar vermiştir. Eskiçağın belirli zaman dilimleri hesaplanmış, insanların günlük yaşamı, dinsel törenleri ya da olağanüstü toplumsal durumlar gün yüzüne çıkartılmıştır. Buluşların sonuçları, artık müzede sergilenmekle sınırlı değildir. Bulguların, antropolojik olarak da incelenmesiyle, bize iletmek istenilen bilgi mantıklı yorum ve resimli kurguyla ifade edilmiştir (Lloyd 2007: 17-18).

Cumhuriyetin ilanından sonra, Anadolu'nun tarih öncesine, kültürüne ve sakinlerine dair ilginç derecede çok belge elimizde bulunuyorsa, bunu şüphesiz Atatürk'ün, geçmişin eserlerine karşı saygı ve anlayış uyandırmak hususundaki yorulmaz ve heyecanlı gayretlerine borçluyuz (Bittel 1939: 205).

Arkeoloji ve sanat eserleri insanlığın ortak mirası olduğundan gereken önem verilmeli, korunmalıdır. Ayrıca arkeolojinin geliştirilmesi ve öğretilmesi adına gereken çalışmalar yapılmalıdır (Özgüç 1975: 117).

Sonuç

Cumhuriyetin ilanıyla birlikte Atatürk'ün, her alanda gerçekleştirmeye başladığı reformlar bünyesinde kültürel mirasımızı değerlendiren arkeoloji bilimi de ele alınmıştır. Böylece Atatürk döneminde; müze, arkeoloji ve sanat işlerimizin artık tesadüflere bırakılmamaya başlandığı bir dönem olmuş ve Atatürk'ün öteden beri önem verdiği Türk tarihi ve kültürüyle ilgili sorular araştırılmaya başlanmıştır. Nitekim Avrupa bunu çoktan yapmış, özellikle İtalya'da 14-16. yüzyıllarda eski tarihe, eski sanat ve kültür eserlerine, antik şehir kalıntılarına, bu kalıntılarda ortaya çıkarılan heykel, kabartma, yazıt vb. taşınır taşınmaz kültür varlıklarına yoğun ilgi ve merak doğmuştur. Bu ilgi ve merak çok çeşitli araştırmaların yapılmasını sağlamış ve arkeoloji disiplininin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Avrupa'da geçmişe yönelik çalışmalar "Dini Arkeoloji"nin yanı sıra "Ulusal Arkeoloji" olarak ifade edebileceğimiz yeni bir arkeoloji anlayışının da sinyallerini vermiştir. Ulusların varlıklarının uzun ve köklü bir geçmişe sahip olduğunu ispatlama arzusu; buna bağlı olarak dünyayı ve dünya kültürünü bir bütün olarak sahiplenmenin ülkenin saygınlığını arttıracak olması düşüncesiyle batılılar arkeolojiyi ulus olmanın vazgeçilmez bir yolu olarak görmüştür. Batıda bu gelişmeler olurken hatta bu düşüncelerini gerçekleştirmek için Osmanlı Devleti'nin topraklarında çeşitli kazı çalışmaları yaparken ne yazık ki bizde arkeolojiye gereken önem verilmemiştir. Ancak Osmanlı'nın son dönemlerinde Osman Hamdi Bey öncülüğünde yavaş yavaş bazı kıpırdanmalar olmuştur. Böylece arkeolojik kazılardan, Asar-ı Attika Nizamnamesinin düzenlenmesine hatta Müze-i Hümayun'un geliştirilerek bugünkü İstanbul Arkeoloji Müzesinin inşa edilmesine kadar çok önemli işler başarılmıştır.

Cumhuriyet dönemiyle birlikte ise Atatürk'ün ön ayak olması ile arkeolojik çalışmalar geliştirilerek devam ettirilmiştir. Çünkü Atatürk'e göre yurdun sahibi olmak, onu tanımakla mümkün olacaktı ve orada ömrünü tamamlamış uygarlıkların en eskisinden günümüze kadar süre gelen zincirin halkalarını, birbirine bağlantılı olarak, incelemek araştırmak gerekmekteydi. Bu nedenlerle Cumhuriyet Dönemi'nin diğer yenilik ve reformları ile birlikte arkeolojiye de gereken değer verilmiştir. Atatürk genç Türk arkeologların (yabancı bilim adamlarının yanı sıra) da çalışmalara katılmasını, kazıları yürütmesini istediğinden bu alanda uzmanların yetişmesi için Avrupa'ya öğrenciler gönderilmiştir. Bütün bunlar ülkemizde arkeolojinin gelişimi için atılmış çok büyük adımlardır. Atılan en büyük adımlardan biri de Türk Tarih Kurumu'nun sonrasında Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin açılması olmuştur. Bu gelişmelerle birlikte yeni yerlerde (daha önce başlatılmış az sayıda kazıların dışında) yerli ve yabancı kazıların başladığı

görülmüştür. Atatürk'ün bizzat belirlediği höyük ve tümülüs gibi ören yerlerinde arkeolojik kazı çalışmaları başlatılmıştır.

Bu dönemde Orta Anadolu'da, Ege'de, Marmara'da, Akdeniz'de ve Doğu Anadolu'da kazı ve araştırmalar başlamıştır. Orta Anadolu Bölgesi'nde Ahlatlıbel, Alacahöyük, Alişar, Boğazköy, Çankırıkapı, Etiyokuşu, Gavurkale, Göllüdağ, Karalar, Karaoğlan ve Pazarlı; Akdeniz Bölgesi'nde Gözlükule, Yumuktepe, Tell El Cüdeyde, Tell Açıana ve Tell Tayinat; Marmara Bölgesi'nde Demircihöyük, Troia ve Babaköy Alpullu, Vize ve Kırklareli; Ege Bölgesi'nde Kusura; Doğu Anadolu Bölgesi'nde Arslantepe ve Tilkitepe Höyüklerinde kazılar yapılmıştır.

Örneğin Gazi Mustafa Kemal Atatürk, taş ocaklarının çevresinde Ankara'ya yakın alanlarda eski iskân istasyonları bulunup bulunmadığının da araştırılmasını emretmiştir. Söz konusu ocaklardan 200 m mesafede toprak üzerinde çanak çömlek kırıntıları elde edilmiştir. Ayrıca ele geçen bir saksı parçasının Bakır Devri'ne ait olması ve yapılan birkaç sondaj ile toprağın yüzünden itibaren Bakır ve Kalkolitik devre ait prehistorik bir istasyon üzerinde bulunduğuna şüphe bırakmamıştır. Ele geçen bulgular Gazi Mustafa Kemal Atatürk'le paylaşılmış ve O'nun uygun görüşü üzerine burada esaslı ve sistemli kazı çalışmalarına başlanmıştır (Koşay 1934: 3).

Alacahöyük kazıları İlk Tunç Çağı tabakasında Anadolu'nun güneyi ile batısı arasında ilişkilerin yoğun olduğunu burada ele geçen eşya ve çanak çömlek göstermektedir. Özellikle ele geçen güneş kursları Kuzey ve Orta Asya'yı hatırlatmakta; diğer bazı buluntular ise Mezopotamya ve Güney Asya'da en eski dönemlerinde bile görülmektedir (Arık 1937a: 10-14; Arık 1937b: 111-113; Arık 1938: 4; Koşay 1948: 169-177). Gerçekleştirilen bu kazılarla Alacahöyük'ün bir taraftan Troia, Ahlatlıbel, Alişar, Kültepe, Boğazköy; diğer taraftan Kafkas, Güney Rusya ve Mezopotamya'nın çeşitli kültürleriyle ilişkisi ortaya çıkarılmıştır (Arık 1937a: 10-14; Arık 1937b: 111-113; Arık 1938: 4; Koşay 1948: 169-177). Kazı çalışmalarında mezarlarda birçok değerli eşya bulunmuş, kral mezarları ortaya çıkarılmıştır. Troia hazineleriyle çağdaş olan zengin mezar hediyeleri gümüş, altın, elektron, tunç ve demirdendir (Sevin 2003: 133).

Bu atılan adımlar, ülkemizde arkeolojinin çok büyük bir yol kat etmesini sağlamıştır. Atatürk'ün arkeolojiye bu derece önem vermesinin sebebi, yalnız bilimde değil, onun milliyetçilik duygularında da aramak doğru olacaktır. Çünkü ülkemizde Mustafa Kemal Atatürk döneminde yapılan arkeolojik çalışmalar "Ulusal Arkeoloji" olarak ifade edebileceğimiz türden çalışmalardır. Çünkü Anadolu'da uzun ve köklü bir geçmişe

sahip olduğumuzu ispatlama arzusu; buna bağlı olarak dünyayı ve dünya kültürünü bir bütün olarak sahiplenmenin ülkenin saygınlığını arttıracak olması düşüncesiyle gerçekleştirilmiş çalışmalardır. Özellikle Remzi Oğuz ARIK ve Hamit Zübeyr KOŞAY; kazmış oldukları höyüklerde ele geçen mimari yapılar ve diğer buluntular ile Orta Asya kökenli buluntular üzerinde karşılaştırmalar yapıp bağlantı kurmuşlardır. Hüküm sürülen topraklarda kalıcı olma duygusu, köklü kültürel mirasın bir parçası olduğumuz olgusunun kanıtlanması çabası¹ ile beraber geçmiş öğrenme arzusu arkeolojinin ivme kazanmasını sağlamıştır. Atatürk'ün öncülüğünde yapılan kazılarda çok önemli sonuçlar ortaya çıkarılmış, yayınlar yapılmıştır. Eskiçağın belirli zaman dilimleri (özellikle Neolitik, Kalkolitik ve Tunç Çağlarının kronolojisi belirlenmiş) hesaplanmış, höyük yerleşimlerinde yaşayan insanların günlük yaşamı, dinsel törenleri vb. durumları gün yüzüne çıkartılmıştır.

Kaynakça

- ARIK, R. Oğuz, (1938), **Türkiye'de 1936 Yılındaki Arkeoloji İşleri**, Kenan Basımevi, İstanbul
- ARIK, R. Oğuz, (1941), "Arkeoloji Enstitüsü'nün Dünü, Bugünü, Yarını Hakkında", **Arkeoloji Araştırmaları (1940-1941)**, İstanbul, Cumhuriyet Matbaası, ss. 833-851
- ARIK, R. Oğuz, (1937a), **Alacahöyük Hafriyatının İlk Neticeleri**, Devlet Basımevi, İstanbul
- ARIK, R. Oğuz, (1937b), **Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Alacahöyük Hafriyatı**, TTKY, Ankara
- BITTEL, Kurt, (1939), "Atatürk ve İlközü Tarih Araştırmaları" **Belleten**, C. III., TTKY, Ankara, ss. 203-205
- ÇİĞ, Kemal, (1972), "Topkapı Sarayı Müzesi", **Türkiyemiz 50. Yıl Özel Sayısı, Aylık Sanat Dergisi**, İstanbul
- ÇİĞ, M. İlmiye, (1996), **Mustafa Kemal Atatürk ve Türkiye'de Arkeoloji**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara
- ETHEM, Halil, (1932), "Müzelerimiz" **Birinci Türk Tarih Kongresi**
- GÜNALTAY, Şemsettin, (1963), "Atatürk'ün Tarihçiliği, Profesörlüğü Hakkında Bir Hatıra", **Sümerbank Aylık Endüstri ve Kültür Dergisi**, C. 3, S. 29, Ankara, ss. 21-29
- İNAN, Afet, (1939), "Atatürk ve Tarih Tezi" **Belleten**, C. III., TTKY, Ankara, ss. 243-246
- J. G. Frazer, (1931), Mythes sur l'Origine du feu
- KOŞAY, H. Zübeyr, (1948), "Alacahöyük Hafriyatı'nın Son Safhası", **III. Türk Tarih Kongresi, S. IX, No. 3**, TTKY, Ankara
- KOŞAY, H. Zübeyr, (1934), "Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekaletince Yapılan Ahlatlıbel Hafriyatı", **Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi, S. II**, Devlet Matbaası, İstanbul, ss. 3-100
- LLOYD, Seton, (2007), **Türkiye'nin Tarihi (Bir Gezginin Gözüyle Anadolu Uygarlıkları)**, Tübitak Popüler Bilim Kitapları
- OSTEN, H. H. Von Der, (1933), **Discoveries in Anatolia 1930-31**, Chicago
- ÖZGÜÇ, Tahsin, (1975), **Atatürk ve Arkeoloji**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara
- SEVİN, Veli, (2003), **Anadolu Arkeolojisi**, Der Yayınları, İstanbul
- UÇANKUŞ, Hasan Tahsin, (2000), **Bir İnsan ve Uygarlık Bilimi Arkeoloji**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara

¹ Alacahöyük'te bulunan güneş kursunun başkent Ankara'nın simgesi haline getirilmesi bu çabanın bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır.

İnternet Kaynakları

GÜNEYGÜL, Ali, <http://www.arkeolojidunyasi.com> Erişim Tarihi (21.02.2012)

GÜNAL, Hasan, <http://www.yenimakale.com> Erişim Tarihi (18.02.2012)

<http://www.harbiforum.org> Erişim Tarihi (20.02.2012)

<http://deryarkeoloji.blogspot.com> Erişim Tarihi (21.02.2012)